

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԶՈՒԱՐԹՆՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԲԵՒԵՌԱԶԵՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ

Անցեալ տարի առաջին անգամ «Մշակ» թերթն էր որ կը ծանուցանէր հասարակութեան թէ ս. Էջմիածնի մօտակայ Զուարթնոց եկեղեցւոյ աւերակներուն տակէն դուրս եկած է կոթող մը 47 տող բեւեռածեւ արձանագրութեամբ, արդիւնք Խաչիկ Ժ. վ. Դատեանի կատարած պեղումներու: Անկէ յետոյ բոլոր թերթերն հրատարակեցին այս լուրը, զանազան տեղեկութիւններ տուին պեղումներու վրայ, եւ մինչեւ իսկ չափազանցեցին ամէն բան ու կամայական — չըսեմ երեւակայական — մեկնութիւններ տուին գտնուած բեւեռագրի մասին:

Ես այսօր չպիտի գրադիմ այն հարցերով թէ իրօք գտնուած են ու Գրիգոր Լուսաւորչի նշխարները Զուարթնոց եկեղեցւոյ հիմերու տակէն եւ թէ այնտեղ եղած է նախկին Էջմիածինը եւ կամ Ագաթանգեղոսի (ՃԸ) «Երազացոյց երազընդհան պաշտաման Տիւր գից դպրի գիւտութիւն քրմացն՝ անուանեալ դիւան գրչի Որմզդի ուսման ճարտարութեան մեհեան»ը: Այս հարցերու մասին պիտի գրեմ «Բանասէր»ի յաջորդ պրակներէ միոյն մէջ: Այսօր պիտի տամ միայն նորագիւտ բեւեռածեւ արձանագրութեան մեկնութիւնը, քանի մը պատմական ու լեզուաբանական ծանօթութիւններով: Ինչ ինչ գիտական մանրամասնութիւններու մէջ չեմ մտնել հոս, նկատելով նիւթին չորութիւնն եւ անմարսելիութիւնը: Բայց այս մասին հետաքրքրողները կը գրկեմ La Stèle de Zouarthnotz խորագրով նոր հրատարակած աշխատութեանս եւ կամ իմ եզրպատարանութեան ուսուցիչ պր. Մասպերոյի «Recueil de Travaux relatifs à la Philologie et à l'Archéologie égyptiennes et assyriennes» ուսումնաթերթի ԻԳ հատորին:

Տակաւին արձանագրութեան մասին չիօսած կարծէ որ քանի մը տողերով անցողակի յայտնեմ թէ Զուարթնոց կամ Առապարի ս. Գրիգոր եկեղեցին կառուցուած է հրամանով Ներսէս Գ «Շինող» կաթողիկոսի (641-661) եւ օգնութեամբ քիւզանդական կայսր Կոստանդ Բ-ի (641-668): Եւ իրօք ալ գտնուած խոյակներէ մօտնց վրայ յունարէն տառերով գը-

րուած է՝ «Ներսեսի» եւ «Կաթողիկոսի» (NAPC 8—КАΘΟΛΙΚΟΣ) մենագրու-
թիւնները, որ կը յայտնեն Ներսեսի յունասիրութիւնը։ Իսկ ԺԲ դարու
ժամանակագիր Սամուէլ Անեցին կը գրէ թէ 654-ին հաստատուած է այս
եկեղեցին։ «ՈՄԴ։ Հայրապետն Ներսէս շինէ զսուրբ Գրիգոր, զգարմա-
ցուցիչն տեսողաց»։

Առ այժմ չեմ կարող վճռաբար ըսել թէ յիշեալ կոթողը Զուարթ-
նոց եկեղեցւոյ հիմնարկութենէն առաջ հաստատուած էր հոն, քանի որ՝
հակառակ բոլոր քննարկումս եւ խուզարկութիւններուս՝ կարելի չեղաւ
գտնել կոթողի պատուանդանը, որի վրայ բարձրացած էր նա՛ Ն. Առ այս
բանը մեծ կապ ունի այն հարցին հետ թէ արդեօք նախնական մենեա-
նի մը աւերակներուն վրա՞յ կառուցուած էր Զուարթնոց եկեղեցին։
Բայց կարող եմ բացարձակ կերպով յայտնել թէ կոթողը տարուած է
հոն Կոնստնդի գաւառէն, եթէ նոյնիսկ այնտեղը չէ այս անձանօթ գա-
ւառի տեղը։ Կոնստնդի գաւառի մասին խօսք կը լինի այս արձանա-
գրութեան վեցերորդ տողի մէջ, ըսելով թէ Արգիշթեան Ռուսա նուա-
ճած է զայն։ Ասկէ զատ՝ արձանագրութիւնը կը յիշէ նաեւ Իրքատունի
անունով գետ մը (տող 14), որտեղէն ջրմուղներով ջուր տարուած է
նոր հիմնուած քաղաքի համար։ — Ես հաւանական կը կարծեմ որ ար-
ձանագրութեան Կոնստնդի-ն նոյն է հիմակուան Խոնստնդու գիւղի հետ,
որ կը գտնուի Արարատ լեռան ստորոտը, Թաշբուզունի հարաւային
կողմը երկու ժամ հեռաւորութեամբ, Սեւ ջրի մօտ։ Եւ այս «Սեւ ջուր»ն
ալ՝ Իրքատունի գետն է։ «Խուտուրլու» գիւղի գիրքն հ. Ալիշան այսպէս
կը նկարագրէ։ «Յաջմէ Սեւ ջրոյ ի լեռնակողմն ի Պաշպուլագէ եւ
անդը՝ կան այսպիսի ամայի կամ սակաւամարդ գեօղք, Դարաշ, Քեաֆի-
րէոյ, Խուտուրլու, Ասաֆու, Գարա-հաւիլի։ Իսկ յահեկէ ջրոյն, ի Հս.
Խուտուրլեայ՝ պահակատունն Դարասու, Էօֆիւզիւ, Զաւուրլու գեօղ եւ
սուրհանդականոց»։ (Այրարատ, երես 489ա)։ Կը խոստանամ աւելի որոշ
եւ հաստատ կերպով գրել Կոնստնդի գաւառի մասին յառաջիկայ տարւոյ
կատարելիք երկրորդ ուսումնական ուղեւորութենէս յետոյ, եթէ կարե-
ւամ այս անգամ այցելել Խուտուրլու գիւղը։

Կոթողը դուրս եկած է այնտեղից ուր եկեղեցւոյ արեւմտեան դու-
ռը կը գտնուէր։ Ուստի հաւանական է որ այդ դրան բարաւորը կը կազ-
մէր նա։ Կոթողի բարձրութիւնն է 2 մետր եւ 2՝ հարիւրորդամետր,
իսկ լայնութիւնն է 62 հարիւրորդամետր։ Այն մասը որ խարսխի մէջ
կը մտնէր եւ կոթողը հաստատուն պահելու կը ծառայէր՝ 41 հարիւրոր-
դամետր բարձրութիւն ունի։

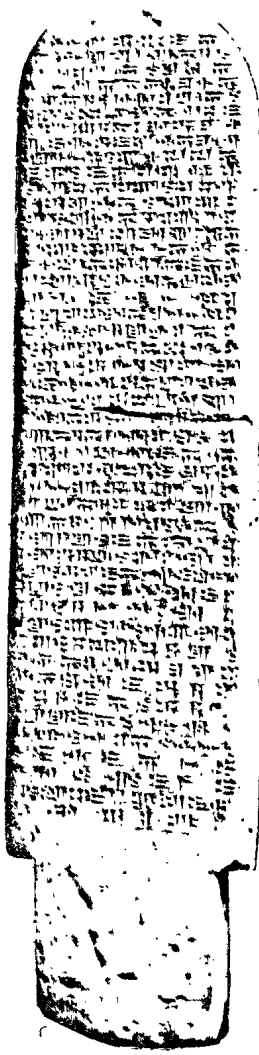
Արձանագրութիւնը կը պատկանի Արգիշթեան Ռուսա-ի, ինչպէս
կը կարգանք 2-3, 5, 26 եւ 31 տողերում։ ասի այն Ռուսա-ն է որ ժա-
մանակակից էր Ասորեստանի Սենեքերիմ Թագաւորի (705—682 նախ քան
գ.թ.), ուստի եւ Արգիշթի Բ-ի որդի Ռուսա Բ-ը է։

Այս արձանագրութեան կարեւորութիւնը հոն է որ վերջնական նապէս կուգայ հաստատել թէ մինչեւ ցարդ ծանօթ երկու Ռուսա-ներէ զատ երրորդ Ռուսա մ'ալ գոյութիւն ունեցած է, որ զիճաքանութեան նիւթ զարձած էր պր. Լէմանի եւ պրոֆ. Սէյսի միջեւ, — Ասորեստանեան եւ վանեան բնագիւրները մեզ կընծայէին միայն 1⁰ Ռուսա Ա., որդի Սարգուրի Բ-ի, ժամանակակից Ասորեստանի Սարգոն Բ թագաւորի, եւ 2⁰ Ռուսա մը, որդի Երիմենա-ի, ժամանակակից Ասորեստանի Սարգանաթ թագաւորի. բայց Լէման կը պնդէր թէ բրիտանական թանգարանի մէջ պահուած այն վահանը որի վրայ երկու անգամ յիշուած է Ռուսա-ի անունը, — մին՝ «Երիմենա-ի որդի» գրուած, իսկ միւսն՝ «Արգիշթի-ի որդի», — տարբեր տարբեր կտորներէ կը բաղկանայ եւ ան ճարակ կերպով իրարու միացուած է, այնպէս որ այն կտորը որի վրայ «Ռուսա որդի Երեմէնա-ի» գրուած է՝ կը պատկանի տարբեր վահանի, իսկ միւս կտորը որի վրայ «Ռուսա որդի Արգիշթի-ի» գրուած է՝ կը պատկանի բոլորովին տարբեր վահանի. հետեւաբար Լէման կը յայտնէր թէ Սէյս սխալած է «Ռուսա որդի Երիմենա-ի, թոռն Արգիշթի-ի» թարգմանելով, քանի որ «թոռն» նշանակող ո եւ է բառ չկայ արձանագրութեան մէջ. իմ կարծիքով՝ եթէ նոյն վահանի կտորներն իրօք անձուրակ կերպով իրարու միացուած են, Լէման իրաւունք ունի. իսկ եթէ հակառակն է, այն ատեն կառաջարկեմ թարգմանել՝ «Ռուսա որդի Երիմենա-ի, որդի Արգիշթի-ի». եւ այսպէսով կանոնաւոր յաջորդութիւն մը կ'ունենանք որդիէ որդի, համաձայն Զուարթնոց արձանագրութեան, Ուրեմն այս Ռուսա-ն զետեղելով Ուրարտեան թագաւորաց շարքին մէջ՝ կ'ունենանք հետեւեալ կարգը.

Ռուսա Ա.,	ժամանակակից Սարգոնի.	սորա որդին՝
Արգիշթի Բ,	»	» եւ Սենեքերիմի. սորա որդին՝
Ռուսա Բ,	»	Սենեքերիմի. սորա որդին՝
Երիմենա,	»	Ասորդանի. սորա որդին՝
Ռուսա Գ,	»	Սարգանապաղի :

Հնագրական տեսակետով ալ իր կարեւորութիւնն ունի այս արձանագրութիւնը, վասնզի տառերու ձեւը վանեան չէ, այլ ասորաբարեւոնեան : Գրութեան այս ձեւը կը տեսնուի նաեւ Բէլիշինի արձանագրութեան մէջ : — Վանեան տառերու ձեւն այն է որ բեւեռներն իրար չեն կտրեր խաչաձեւ, այլ հորիզոնական բեւեռի մը ծայրն ուղղահայեաց բեւեռի մը հանգիստած պահուել կանգ կ'առնէ եւ շարունակութիւնը կը սկսի ուրիշ նոր հորիզոնական բեւեռով մը, ուղղահայեացի միւս կողմէն : Այսպէս՝ Բէլիշինի եւ Զուարթնոց արձանագրութեանց մէջ տիրող ձեւն է, զորօրինակ՝ >| փոխանակ սովորական >|— լինելու, >| փոխանակ >|— լինելու, եւ այսպէս միւս տառերն ալ :

Այժմ անցնինք արձանագրութեան ընթերցման եւ թարգմանութեան :

1. (Ան) Խալ-դի-է էռ-րիէ գիշու-րիէ ի-նի
2. (ԹԱԿ) պու-լու սի Ռու-սա-ա-շ
3. Ար գիշ-թէ-խի նի-շ կու-գու-նի
4. (Ան) Խալ-դի-նի-նի ուշ-մա-շի-նի
5. Ռու-սա-ա-շ Ար-գիշ-թէ-խի-նի-շ
6. ա-լի (ՄԱԹ) կու-տու-ր-ի-նի խու-րի-ի
7. կի-ու-րա-ա-նի շու-լի-է մա-նու
8. ու-ի գի-է-ի իշ-թի-նի մա-նու-րի (?)
9. էռ-րիէ-կի (Ան) Խալ-դի-շ ու-բար-դու-դու-նի
10. ի-է-շ ի նի (ԳիՇ) ու-լ-դի-է
11. Թէ-րու-րի- ԳԱՆ (ԳիՇ) ու-շէ (ԳիՇ) զա-րի
12. շու-խի-է իշ-թի-նի Թէ-րու-ու-րի
13. պաթարի շու-խի իշ-թի-նի շա-թու-ու-ու-լի
14. պի-լի (ԻԴ) Իլ-դա-րու-նի-ա-նի
15. ա-գու-ու-րի ու մէ-շի-նի թի-նի
16. ի-նու-կա-խի-նի-է Ռու-սա-ի-նի-է
17. խու-րի գի ա-շէ պի-լի-նի կի-գու-լի
18. ԼՈՒ-ԲԻՐ-ԹՈՒՐ (Ան) Խալ-դի-է
19. նի-խպ-սի-գու-լի-նի ԼՈՒ (Ան) Խալ-դի-է
20. ՇՈՒՄ ԼՈՒ (Ան) Թէիշա-ա ԼՈՒ (Ան) Արդի-նի-է
21. շէ-խա-դի-է Ան-ա-նի կու-գի-է]
22. ա-շէ Ա-ՄԷՇ-է շի-ա-ցի-ու-լի
23. ԲԻՐ-ԹՈՒՐ (Ան) Խալ դի-է նի-խպ-սի-գու-լի
24. ԼՈՒ (Ան) Խալ-դի-է ՇՈՒՄ ԼՈՒ (Ան) Թէիշա-ա-ա]
25. ԼՈՒ (Ան) Արդի-նի-է շէ-խա-ա-ա] Ան-ա-նի [կու-գի]
26. Ռու-սա-ա-նի Ար-գիշ-թէ-խի-է
27. [էրիւանի] Թարախի էրիւանի ալ-սու-ի-նի էրիւանի
28. շու-րա-ու-է էրիւանի (ՄԱԹ) Բի-ա-ի-նա-ա-ու-է

- 29 • [էրիւանի] էրիւա-(ՄէՇ-)ու-է ա-լու-սի-է
- 30 • պաթարի Տու-ու-չ-պա-է պա-թա-րի
- 31 • Ռուսա-ա-չ Ար-գի-թէ-խի-նի-չ
- 32 • ա-լի ա-լու-չէ ի-նի ԴՈՒՊ-թէ-է
- 33 • թու-լի-է ա-լու-չէ պի թու-լի-է
- 34 • [ա-]լու-չէ է-սի-ի-նի սու-ու-ի-դու-լի
- 35 • ա-լու-չէ- Կի-թիՄ-մէ պու-լի-ի-է
- 36 • ա-լու-չէ Ա-ՄէՇ խու-չու-լի-է
- 37 • [ա-]լու-չէ ու-լի-չէ թի-ու-լի-է
- 38 • ի-է-չ զա-դու-ու-րի ա-լու-չէ
- 39 • թի-նի-նի թու-լի-է մա-սի-է
- 40 • թի-նի թէ-լի-ի-է ա-ի
- 41 • [ՄԱԹ] Բի-ա-ի-նի-չէ-է ա-ի
- 42 • [ՄԱԹ] Լու-լու-ի-նի-չէ (Ան) խա-դի-չ
- 43 • (Ան) Թէիչա-չ (Ան) Արդի-նի-չ Ան-ՄէՇ-չ
- 44 • մէ-ի թի-ի-նի մէ-ի
- 45 • [ա]ր-մու-զի-ի մէ-ի
- 46 • զի-իլ-բի-ի կի-ու-րա-ի-դի
- 47 • [թու]-լի-է թու-ու-նի :

Ահաւասիկ թարգմանութիւնը •

- 1 • Առ խաղդի աստուածն, տեառն աշխարհի, այս
- 2 • կոթողը Ռուսա
- 3 • Արգիլթեան շինել տուաւ :
- 4 • Առ մեծանուն խաղդիացիս
- 5 • Արգիլթեան Ռուսա
- 6 • կըսէ • Կուտուրի դաւառը նուաճեցի,
- 7 • ամենայն ինչ որ ամէն կողմէ կը պատկանէր նրան
- 8 • եւ իր ամբողջ սահմանը . . .
- 9 • իշխանն երկրի, խաղդի, շնորհեց ինձ (?) •
- 10 • ես այս յուշարձանը
- 11 • կանգնեցի • նոճի՞ եւ կաղնի՞ ծառերով այգի մը
- 12 • նորա կեդրոնում (?) տնկեցի :
- 13 • Նորա կեդրոնում քաղաք մը հաստատելու համար
- 14 • Իշգարունի գետէն ջրմուղ մը
- 15 • պեղել տուի, եւ՝ գինեծօնք — յանուն
- 16 • գործադրութեան Ռուսայի (հրամանաց) —
- 17 • ընդունեցի • Ջրմուղի տան պարիսպը շինուեցաւ (?) :
- 18 • (Արդ) խաղդի աստուծոյ գահունկ մը

19. պարտին զոհել : (Դարձեալ) Խաղդի աստուծոյ ոչխար մը .
20. զոհի ոչխար մը Թէիշբա աստուծոյ . ոչխար մը Արդի աս-
տուծոյ . —
21. այդ աստուածներուն իբր ընծայ ներկայելով (?) :
22. Զրի աւագանի արատութեան համար (?)
23. ուլ մը պէտք է զոհել Խաղդի աստուծոյ . (դարձեալ)
24. ոչխար մը Խաղդի աստուծոյ . զոհի ոչխար մը Թէիշբա աս-
տուծոյ .
25. ոչխար մը Արդի աստուծոյ . — այդ աստուածներուն իբր
ընծայ ներկայելով (?)
26. ի դիմաց Արգիշթեան Ռուսայի . (որ է)
27. արքայ հօօր . արքայ մեծ . արքայ
28. աշխարհի . արքայ Վանեցոց .
29. արքայ արքայից եւս եւ
30. Տոսպ քաղաքի :
31. Ռուսա Արգիշթեան
32. կըսէ . Ո՛վ որ այս արձանագրութիւնը
33. եղծէ . ո՛վ որ (վրայի) անունը ջնջէ .
34. ո՛վ որ այս կարգադրութիւններն իրեն վերագրէ .
35. ո՛վ որ գետին տապալէ .
36. ո՛վ որ ջրի մէջ ձգէ .
37. ո՛վ որ ի՛նչ տեսակ անձ լինի թող լինի՝ պնդէ թէ .
38. «Ե՛ս կանգնեցի» . ո՛վ որ
39. անունս ջնջէ եւ իր
40. անունը հոն դնէ՛ . — լինի՛ նա
41. Վանեցի մը . լինի՛
42. Լուլուբեցի մը . — որ Խաղդի .
43. Թէիշբա . Արդի աստուածները
44. թէ՛ նրա անունը . թէ՛ նրա
45. ամբողջ ընտանիքը (?) . եւ թէ .
46. ազգականները (?) . բոլորը մէկէն .
47. ջնջեն երկրիս վրայէն :

Լեզուաբանական ֆակի լը դիտողութիւններ

2. — Գաղափարանշանը երբ առանձին է՝ կը նշանակէ «քար» . իսկ երբ պոչուսի բառի հետ միասին է՝ կը նշանակէ «արձանագրութեան յատուկ վէմ, կոթող» : «Արձանագրութիւն» նշանակելու համար առանձին բառ մը կայ . այն է՝ արմանիլի :

3. — Քէլիշինի արձանագրութեան համեմատ կուի բայը կը նշանակէ՝ «ընել, կանգնել»։ ուստի կու-գու-նի պէտք է նշանակէ՝ «ընել տուաւ, կանգնել տուաւ», պատճառական գոյ մասնկի յաւելումով եւ իի եզակի երրորդ դէմքն յայտնող մասնկով։

7. — Կիռու(-անի) եւ 46րդ տողում կիռու(-իդի) կը նշանակեն «բոլոր, ամէն», ոչ թէ Սէյսի թարգմանութեան նման «կողմն», որի համար կ'առաջարկեմ շուշի բառն, անշուշտ զատելով մանու բառէն։ Սէյս այս բառերը մի բառ կարծելով կը կարգայ՝ շուշիւննու, փոխանակ զատ զատ շուշի մանու կարգալու։ Արդէն այս մանու բառն առանձինն գործածուած է ուրիշ արձանագրութեանց մէջ։

8. — Անշուշտ ուղիղն է իմ ընթերցումս գիեի իշքիւնի ձեւով բաժնելով այս երկու բառերը, փոխանակ կարգալու գիեիշ-քիւնի, ինչպէս որ սխալ կերպով կարդացած են նախորդներս։ Վասնզի գիեի բառը «պատ, պարխպ, որմնափակ» նշանակութիւններով գործածուած է արդէն ըսա Շուկի թիւ Գ, տող 1, 2 եւ թիւ Ը, տող 11. Իսկ միւս իշքիւնի բառի շատ տեղ կը հանդիպինք, բոլորովին անկախ գիեի բառէն։ Բայց գիեի հոս կը նշանակէ աւելի լայն իմաստով «շրջափակ, սահման»։ — Այս տողի վերջին տառի մի մասը կոտրած է բոլորովին այնպէս որ չեմ կարողացած որոշել թէ >||<| տառն է թէ >||Δ. հետեւաբար իմաստն ալ ինձ անձանօթ կը մնայ։

11. — Սէյսի մեկնութեանց մէջ զարի բառը թարգմանուած է «գուն»։ Բայց նկատելով որ անոր կից ուրիշ ծառի մ'ալ անուն կայ, նոյնպէս եւ «այգի, պարտէզ» նշանակող >||<| գաղափարանշանը, հաւանական կը կարծեմ ո եւ է ծառի մը անուն նկատել նոյն զարի բառում։ այս կարծիքս հաստատութիւն կը գտնէ անով որ յիշեալ ուշե եւ զարի բառերէն առաջ դրուած է «ծառ, փայտ» նշանակող >|| գաղափարանշանը եւս։ — Այստեղ ինդիր կրնայ ծագել թէ ի՞նչ աղբնշութիւն կայ մեր «ծառ» բառի եւ վանեան-ուրարտեան զարի բառի միջեւ։ Այս երկու բառերու նմանութիւնն ակներեւ է։ ուստի կրնանք հետեւեցընել թէ մեր «ծառ» բառը, որ հնդեւրոպական չէ, թերեւս սեմական զարա՝ «տնկել, սերմանել եւն» բայէն ալ չլինի, այլ ուրարտեան լիզուէն մնացած բայց փոխա՛ակ միմիայն զարի անունը կրող ծառին յատկացուելով՝ առհասարակ ամէն տեսակ ծառի տրուած է։ Պէտք եմ խոստովանիլ սակայն թէ որոշ կերպով չեմ գիտեր այս երկու ծառերու տեսակները։ այս պատճառով է որ հարցականով թարգմանած եմ զանոնք, միշտ ի նկատի ունենալով Հայաստանի մէջ նոճիի եւ կաղնիի առատութիւնը։

12. — Հաւանականաբար՝ շուխիե կը նշանակէ «կեդրոն, մէջտեղ»։ զի թէ՛ այստեղ եւ թէ Մհերի դրան ընդարձակ արձանագրութեան մէջ (տող 27, 28, 29 եւն) իմաստն ա՛յսպէս կը պահանջէ, թէեւ Սէյս,

Գրիգոր եւ Դ. Միւլլէր իրարմէ բոլորովին տարբեր իմաստներ կուտան այս բառին :

13. — Ուրախ եմ որ առաջին անգամը լինելով ինձ կը վիճակի ճշտել «քաղաք» բառի վանեան ձեւը, նոյնիսկ Զուարթնոց արձանագրութեան շնորհիւ : Ասկէ առաջ իմ բեւեռագիրտութեան ուսուցիչը Շէյլ Մանազկերտի արձանագրութեան մէջ հանդիպած էր թէեւ «քաղաք» բառի վանեան ձեւին, սակայն սխալ կարդացած էր : Իսկ այս արձանագրութիւնը կը բաղդաւորէ զիս, ուղղել տալով սխալ ընթերցում մը : Վանեան բոլոր արձանագրութեանց մէջ Տոսպ քաղաքի անուան սկիզբը եւ վերջէ միշտ կրկնուած է «քաղաք նշանակող գաղափարանիւր» ՝ ՝ ՝ , իբր Տոսպապոյիս = «Տոսպայ քաղաք», ինչպէս Ադրիանուպոյիս, Կոստանդնուպոյիս եւն. , բայց Զուարթնոց արձանագրութեան մէջ գրուած է ՝ ՝ ՝ Տուշպսե ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ (տող 30), մինչդեռ մենք կսպասէինք ՝ ՝ ՝ Տուշպսե ՝ ՝ ՝ : Արդ ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ ՝ (պա-քա-րի) կը նշանակէ «քաղաք» : Այս պարսերի (= քաղաք) բառով կարենանք մեկնել թերեւս Պաթիթերի կամ Պադդիթի գաւառի ու երկրի անունը, յիշուած Թագղաթփաղասար Ա, Շամշի-Ադադ Դ, Սարգոն Բ եւ Սարգանսարադ Թագաւորներէն :

14. — «Ջրմուղ» = պիլի բառի նշանակութեան ճշտութիւնն անվիճելի է հոս, քանի որ «գետ» գաղափարանշանին կից կը գտնուի :

22. — Արձանագրութեան մէջ գրուած է աշի աւիի = «ջրի տուն», բայց անշուշտ այս պարագայում պէտք է թարգմանել «ընդունարան, աւազան» : Այս աւազանը Սեւ ջրի ափը գտնուած փոքրիկ լճակն է հաւանականաբար, իսկ շիսցիու-լի միա՛յն «առատութիւն» կրնայ նշանակել հոս, եւ ոչ այլ ինչ :

33. — Իմ նախորդները «վերցնել» թարգմանած են քուլլիե բառը, բայց ես «ջնջել» թարգմանելով աւելի հաւանական իմաստ մը տուած կըլլամ նկատելով որ նոյնը կը պահանջէ պարբերութիւնը :

42. — Լուլուբի երկիրը կը գտնուէր Վանայ հարաւային կողմը, իբր սահմանակից երկիր Ուրարտեան-Վանեան թագաւորութեան եւ Բաբելաստանի հիւսիսային կողմը :

Կ. Յ. ԲԱՍՄԻՍՅԱՆ